

ASSOCIACIÓ CABANILLES
D'AMICS DE L'ORGUE

ORGUES DEL PAÍS VALENCIÀ

IV

ORGUE DE L'ESGLÉSIA DEL TEMPLE DE VALÈNCIA

Febrer 1980

ORGUES DEL PAÍS VALENCIÀ

- I. Orgue del Col·legi Sant Josep dels Jesuïtes de València.
- II. Orgue de la Parròquia del Sant Àngel Custodi de València.
- III. Orgue de Borriana, s. XVIII (Documents).

El proper número estarà dedicat a l'orgue de Crevillent (Alacant).

P R E S E N T A C I Ó

Amb aquest número IV de la sèrie "Orgues del País Valencià" presentem el contracte de l'orgue de l'església del Temple de València.

Del que va ser aquest gran orgue construït el 1771, per l'orguenyer basc resident a València Fermí Usserralde, sols ens queda el record, ja que va desaparèixer al 1936. Ni tan sols ens podem consolar amb una mala fotografia. Sols ens resta el contracte que avui publiquem gràcies a les investigacions del P. Jesús Faus, redemptorista i cronista d'aquesta església del Temple. Amb la seu introducció històrica ens ambientarà i ens ajudarà a tenir una visió més exacta del que era el Temple i la seu església de València. Li agraiem sincerament que ens haja facilitat aquesta documentació i que haja col·laborat tan desinteressadament en aquesta sèrie de monografies. Esperem que no acabe aquí la seu col·laboració i d'entre els diversos treballs que porta entre mans —destacant el ja publicat Memoria de la Parroquia de Villamarchante—, desitgem que ens puga oferir nous documents sobre altres orgues de les nostres terres.

Tocant a Fermí Usserralde no podem de moment afegir res de nou, fora del que trobem en aquesta publicació. Els Usserralde devien ser tota una dinastia il·lustre d'orgueners, que de la mateixa manera que altres grans cognoms d'aquesta especialitat a tota la Península —recordem els Bordons, Verdalonga, Echevarria, i un llarg etc.—, es presta a no poques confusions a l'hora d'atribuir-los algun instrument concret. Amb el temps i els documents que puguem retrobar, anirem fent la nostra història orguenera.

VICENT ROS,

President d'ACAO

L'ORGUE DE L'ESGLÉSIA DEL TEMPLE

DE VALÈNCIA

I. PREÀMBUL HISTÒRIC

El 28 de setembre de l'any 1238 es rendia a les tropes d'en Jaume I El Conqueridor, la ciutat mora de València. El Rei deixà uns dies de terme, a fi que els àrabs que volguesssen, abandonasssen la ciutat, emportant-se les seues famílies i els seus bens. Els àrabs valencians en senyal de rendició, alçaren en la famosa torre d'Alí Bufat Muley un llenç en el qual havien pintat sobre fons groc les quatre barres aragoneses del Penó Reial d'en Jaume I. Aqueixa Torre, *la pus alta* de tota la muralla valenciana, s'anomenaria al llarg dels segles, Batbazachar, del Cid i del Temple. La torre alçada junt a la Porta anomenada de Batbazachar donaria el nom a la Torre i a la Porta. Per aqueixa entraria el Rei el dia 9 d'octubre de l'any 1238, dia de "Sant Dionís".

Un dels elements més valuosos de la conquesta de València, com a totes les campanyes bèl·liques del rei d'Aragó, foren els Cavallers de l'Ordre Militar del Temple. Amb ells i sota la seu custòdia fou educat des de la seu agitada infantesa. Com a tots els seus Capitans, va saber agraïr-los a l'hora del triomf els serveis i la fidelitat. Per això el 16 de novembre de 1240 entrega a Fray D. Guillem de Cardona, Lloc-Tinent del Mestre General dels Templaris, Frey D. Ramón Berenguer, "la Torre d'Alí Bufat, amb la Porta de Batbazachar, la muralla i les cases del seu entorn, fins a la mesquita" que més tard es convertiria en l'actual Església del Salvador.

Suprimida l'Ordre Militar dels Templaris l'any 1313, En Jaume II aconsegueix, després de llargues gestions, la creació d'una nova Ordre Militar, anomenada de Ntra. Sra. de Montesa. La creà el Papa Joan XXII l'any 1317. I el Papa i el Rei entreguen a la nova ordre militar tots els bens de l'ordre extingida a tot el Regne de València.

D'acord amb el XIV Mestre de Montesa, D. Pedro Galcerán de Borja, aquest aconsegueix, amb el Rei Felip II, que el Papa Calixt V, per Bula del 15 de març de 1587, que la dignitat de Mestre, amb tots els seus drets i bens, passe a la Corona. A partir d'ara el Rei serà el Gran Mestre i el seu Administrador perpetu. Sota la seu responsabilitat queda l'Ordre de Montesa, tal com ja ho estava la resta de les altres Ordres a Espanya.

El 23 de març de 1748, un gran terratrèmol seguit d'un gran incendi, va enderrocar el Castell de Montesa; les seves ruïnes encara

s'aprecien actualmente. El Rei Ferran VI, Mestre de l'Ordre, mana el 16 de maig del mateix any, que els supervivents de la catàstrofe es refugien al Temple de València. Havien mort sota les runes el prior, cinc frares conventual, set novicis, quatre criats, i també el segon organista. Carles III, successor de Ferran VI, ordenà immediatament amb un Reial Decret de 30 de gener de 1761, que, destruïda tota l'edificació que posseïen els montesians a València, s'alçara de nova planta una Casa Central digna de l'Ordre. Ell, el Rei i Mestre ordenava, però també ho va pagar tot.

Amb els plànols del Tinent Arquitecte Miquel Fernandez, autor de tota l'Obra del Convent de Montesa a València, començaren els treballs el 6 de juny de 1761 sota la supertintendència de Frey D. Josep Ramírez Prior del Convent. El 4 de novembre de 1770, festa onomàstica del Rei, s'inaugurà l'obra del Convent i l'església. En realitat faltaven detalls que s'acabarien amb la Capella de la Comunió en 1785. Tota l'obra monumental costà 170.000 lliures. En aquest presuposts també entrà el preu de l'orgue.

II. L'ORGUE DEL TEMPLE

Hem de continuar fent història, donat que l'orgue del Temple ja no existeix. Instalhat al 1771, data en què Fermí Usserralde cobra el preu del seu treball, va estar funcionant com a instrument litúrgic fins el 1936. Encara em recorda un vell germà de vora 80 anys, les vagues i hores que passava allà pels anys 20, manxant fatigosament, per a que l'orgue "cantara".

Fermí Usserralde, "*Factor de Organos*", com ell mateix s'anomena, fa el projecte que copiem al final del nostre treball (A. R. V. - Cle-ro - Llibre 710), presentat al Prior Frey Josep Ramírez l'any 1769. Acceptat aquest projecte després de les lògiques consultes, trobem ja el primer rebut del dia 1 de setembre al mateix A. R. V. que diu:

"Confiefo aver recibido de Francisco Benedito, Onze quintales, tres arrobas y catorze libras de Estaño en barra, para fabricar el Organo del Convento de Ntra. Sra. de Montesa de esta ciudad, y para que conste ago el presente y lo firmo en Valencia a 1 de Septiembre de 1769 —Fermín Ussarralde—.

Son: 11 quintales
3 arrobas
14 libras."

Al final del mateix contracte trobem amb lletra diferent i pluma distinta, escrit pel mateix orguener la confirmació més clara d'haver construït aquest orgue i d'haver cobrat el seu import.

Lamentem no poder acompañar cap fotografia a tota la docu-

mentació que aportem; afegirem, però, les descripcions de l'època que hem trobat (1) que en resum ens venen a dir el següent; en entrar per les portes principals ens trobem amb un pòrtic amplíssim, sobre el pòrtic està el cor i sobre aquest un segon cor de les mateixes mides que el primer. Orgue, pilastres i ornaments ocupaven tota l'amplada d'aquest segon cor de nou metres de façana.

Degut potser a aquesta ornamentació trobem als inventaris de 1771, 1785 i 1798 que el preu de l'orgue fou molt més gran. Els tres inventaris ens repeteixen la mateixa frase:

“... se sube a la tribuna y piso de la cornisa de la iglesia, por donde se entra al Organo que ha costa dos mil trescientas treinta y nueve libras, ocho sueldos y tres (dineros) ...”

Aquesta quantitat és més del doble del que cobrà Ussarralde que foren 1.000 lliures i 50 de propina. En aquelles mateixes obres un jornaler o paleta guanyava per 4 jornals en 4 dies, UNA lliura, detall que ens ajudarà a valorar millor aquest instrument. L'acreditat pintor Josep Vergara per pintar al fresc les voltes del presbiteri i les petxines que sostenen la cúpula central (més de cent metres quadrats), només va cobrar 400 lliures.

Malgrat les nostres investigacions no hem pogut topar amb el nom de cap dels organistes de l'església del Temple. Només podem testificar pels llibres de Tresoreria de la Sagrícia el que es pagava per la música i motets en distintes funcions: Frey Antoni Sempere Sagristà Major ens diu que pels Motets a la Vera Creu i al Monument, ha pagat 64 reals i per la música de la Missa de Sant Jordi 120 reals (Any 1827). Frey Francesc Micò, Sagristà Major, pagà pels motets de Setmana Santa i del Prior, 2 lliures, 2 sous i 6 diners (Any 1811).

Ens plau haver tingut aquest record per a l'orgue de l'església del Temple, anticipant part del nostre treball més extens que tenim en preparació “El Temple a València”.

*P. Jesús Faus, Redemptoriste,
Cronista de l'església del Temple*

---

(1) *Frey José Matamoros*, cronista de la inauguración de la iglesia dice: «...I sobre esta (cornisa de la Iglesia en su nave central) i su piso corren otras Tribunas que adornan diez Balcones; i en la testera de la Iglesia, sobre el Coro, se ha colocado el Organo Mayor, que la hermosea i adorna igualmente ...» (año 1771).

Antonio Ponz. En su «Viaje de España», tomo IV, carta IV, ed. 1789 «Sobre las Capillas (de las naves laterales) hay tribunas en un andito espacioso al piso del Coro; y en el testero de éste se ha colocado el Organo, que en lugar de embarazar, como en tantas partes sucede, sirve de particular adorno por su forma y acertada elección del sitio. Está adornado con 6 pilastras de orden corintio ...»

Marqués de Cruilles. «Guía Urbana de Valencia» ... año 1876. «La nave del centro tiene 12 metros de actura y 58 cm. hasta la cornisa; sobre los laterales hay un andito que forma tribunas y balcones y a la misma altura se halla colocado el órgano ocupando todo el frente a los pies de la iglesia, sirviendo de particular adorno por su forma ... le decoran seis pilastras de orden corintio, follajes y otros adornos de buen gusto».

ORGANO DE LA IGLESIA DEL TEMPLE

AÑO 1771

«Breve estipulación para un Organo nuevo, con la que basta para se capacite qualquier factor, reservando todas circunstancias que se hacen al complemento de la obra, para alargarlas con individualidad, quando se efectúe el contrato.

Primeramente. Un secreto de tablones con 49 canales vaciadas, y partido a lo moderno.

Otrosí — Un teclado de hueso bien blanco con 49 teclas, siendo la tercera de los bajos clamibemolado.

Ctrosí. — Cinco fuelles de a 8 palmos y mediocada uno de largaria, y quattro palmos y medio de anchura, con 6 costillas cada uno, que compongan 7 pliegues con las tapas de arriba y abajo.

Otrosí — Dos flautados abiertos de a 12 palmos de entonación, todo metal templado a tono de Capilla.

Otrosí — Dos octavas de dichos flautados, abiertas.

Otrosí — Dos Dozenas y dos quincenas de lleno.

Otrosí — Un Lleno de a 5 caños por tecla, la guía en 19^a.

Otrosí — Otro Lleno de a 5 caños por tecla; la guía en 22^a.

Otrosí — Una Címbala de a 4 caños por tecla, la guía en 26^a.

Otrosí — Un clarón de mano izquierda y tolosana de mano derecha de a tres caños por tecla, la guía en 15ª con cuya composición puestas las reiteraciones en el lugar que se acotará, resultará todo un lleno muy brillante y de buen cuerpo, que constará de 29 caños por tecla.

Partidos de ambas manos

Primeramente — Medio registro de mano derecha de un flautado de a 24 palmos de entonación todo metal abierto.

Otrosí — Un flautado Violón de a 12 palmos de entonación.

Otrosí — Nasardos de ambas manos en 12^a, 15^a 17^a 19^a y 22^a.

Otrosí — Medio Registro de Corneta magna de mano derecha de a 9 caños por tecla.

Otrosí — Medio Registro de Flauta traviesera de mano derecha de a dos caños por tecla.

Otrosí — Trompeta real de ambas manos de a 12 palmos de entonación colocada al respaldo del Organo.

Otrosí — Medio registro de Trompeta magna de mano derecha en tono de a 24 palmos colocado al lado de dicha trompeta.

Otrosí — Dos medios registros de Clarines de mano derecha colocados a la frente del Organo.

Otrosí — Dos medios registros de mano izquierda, el uno de bajoncillo y el otro de clarín en 15^a, colocados a la frente del Organo.

Otrosí — Medio Registro de Trompeta bastarda de mano izquierda, su entonación unísono con la trompeta real, colocado la media buelta de la frente del Organo.

Otrosí — Medio registro de trompeta de Batalla de mano derecha, su entonación unísonos con la trompeta magna, colocado a la media buelta de la frente del Organo.

Cadireta al respaldo del Tañedor

Primeramente — Un secreto y Teclado según y como queda dicho.
Otrosí — Un Flautado Violón, su entonación de a 12 palmos.
Otrosí — Una octava del antedicho flautado abierta.
Otrosí — Otra octava tapada unísonos a la antecedente.
Otrosí — Una 12^a, 15^a y 19^a, de lleno.
Otrosí — Un lleno de a 5 caños, la guía en 22^a.
Otrosí — Una Cimbala de a 4 caños, la guía en 26^a.
Otrosí — Un clarón de ambas manos de a 3 caños por tecla.
Otrosí — Nasardos en 12^a, 15^a, 19^a, y 22^a de ambas manos.
Otrosí — Medio registro de mano derecha de Cornet Inglesa de a 6 caños por tecla.
Otrosí — Medio registro de Obueses de mano derecha, su entonación de a 12 palmos.
Otrosí — Medio registro de Violines de mano derecha.
Otrosí. — Dos medios registros de mano izquierda, el uno de trompeta Real, y el otro de Bajoncillo, colocados a la parte de adentro, bajo el secreto mayor del Organo.
Otrosí — Otros dos medios registros de mano derecha, el uno de clarines, y el otro de Trompeta magna, colocados al lado de los antedichos bajo el secreto mayor del Organo.
Otrosí — Ocho Cornetas de a 24 palmos abiertas y otras ocho de a 12 palmos también abiertas; y ambas registradas cada juego de por sí.
Otrosí y último — Dos juegos de Timbales en Alimirre y Delasolrre.»
(Después de estas dos páginas, con letra algo distinta y sobre todo con pluma diferente, que pudiera ser del mismo «organero», continúa de esta manera:)

«Recibí el infrafirmado *factor de Organos un mil cincuenta libras* por las hechuras de el Organo para el Sacro Convento de Montesa conforme a los Capítulos que anteceden, abiéndose dado por entregado de él a toda su satisfacción después de visto y reconocido por peritos prácticos; siendo las cincuenta libras por gratificación a Maestro y Oficiales.—Valencia 22 de Abril de 1771.

Fermín Ussarralde.

(Rúbrica)

Son 1.050 libras.

Pagado en dicho día.

(Rúbrica del P. José Ramírez) que era el Superintendente de las Obras.

A P U N T S

Continuem en aquest número el tema dels tubs de boca presentant l'esquema d'aquests jocs de l'orgue que no vam poder incloure al n.º 3 d'aquesta sèrie per falta d'espai.

JOCS DE L'ORGUE. Classificació pel timbre

DE FONS

<i>Famílies:</i>	<i>Tessitura:</i>	<i>Denominació:</i>	<i>Talla:</i>
Principals o Montres, Flautats, Diapasons	32'-16'- 8'-4'-2'	Principal Frestant Octava Doublette o Quinzena clara	Mitjana
Gambes o Violes	16'-8'-4'	Salicional Dulciane Veu Celeste Unda maris	Estreta
Flautes	32'-8' 4'-2'	Flauta Harmònica Octaviants Flauta xemeneia Flauta dolça Tapadet Octaví	Ampla
Bordons (tubs tapats)	32'-16' 8'-4'-2'	Quintatons Subbaix Violons Cor Nuit Bordó	Ampla

MUTACIONS o MIXTURES

<i>Simples</i>	<i>Denominació:</i>	<i>Talla:</i>	
(Un sol rengle de tubs)	Nasard 12 ^a , 2'2/3 (Sol 2) Nasard 17 ^a , 1'3/5 (Mi 3) Dinovena o 1'1/3 (Sol 3) Larigot Séptima 1'1/7 (Si b)	Ampla	
	Corneta formada per (Joc Solista)	Bordó 8'(Do 3) Mitjana Bordó 4'(Do 4) Nasard 2'2/3 (Sol 4) Nasard 2'(Do 5) Nasardo 17 ^a 1'3/5 (Mi 5)	
<i>Compostes</i>	<i>Denominació:</i>		
(Diversos rengles)	1. ^a Classe: Forniture/sons més greus/de 4 a 10 rengles. 2. ^a Classe: Plens/sons mitjans/de 3 a 5 rengles. 3. ^a Classe: Cimbalets/sons més aguts/de 2 a 4 rengles Sesquialtera 5 ^a i 3 ^a (12 ^a i 17 ^a (no dóna la nota fonamental).		

- 1.ª Classe: Forniture/sons més greus/de 4 a 10 rengles.
- 2.ª Classe: Plens/sons mitjans/de 3 a 5 rengles.
- 3.ª Classe: Cimbalets/sons més aguts/de 2 a 4 rengles
Sesquialtera 5^a i 3^a (12^a i 17^a (no dóna la nota fonamental).

El tipus d'orgue portàtil que veiem al gravat —tret d'un manuscrit del British Museum, del s. XII—, coneugut ja pels bizantins i pels romans a l'època darrera de l'Imperi, no ha estat descrit específicament a cap text. Aquest orgue té dues fileres de set tubs collocats entre dos pilars tallats laterals, l'un representant un torreó i l'altre el cap d'un animal.